

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»**

ГЖИБОВСЬКА Тетяна Степанівна

УДК: 328.185:316.334.3:165.611(4-1)(043.3)

**ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ У
КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

Спеціальність 23.00.02 - політичні інститути та процеси

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Одеса – 2021

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.
Роботу виконано на кафедрі політичних наук і права Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Науковий керівник:

доктор політичних наук, професор
Долженков Олег Олександрович,
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», завідувач
кафедри освітнього менеджменту та
публічного управління

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
Маслов Юрій Костянтинович,
Місцева асоціація органів місцевого
самоврядування «Стратегія ЄС для
Дунайського регіону», Президент асоціації

кандидат політичних наук, доцент
Милосердна Ірина Михайлівна,
Національний університет «Одеська юридична
академія», доцент кафедри політичних теорій

Захист відбудеться «23» квітня 2021 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36)

Автореферат розісланий «22» березня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. О. Каменчук

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема корупції посідає одне з чільних місць на порядку денному у світової спільноти і є глобальним викликом. Жодна з країн світу не знайшла надійного вирішення питання подолання корупції, яка уже сприймається не як правоохоронна, а як системна політична проблема, що набула загрозливих масштабів. Проте, обсяги корупції залежать від того, наскільки ефективно держава формує та провадить антикорупційну політику та активізує діяльність громадянського суспільства.

Констатуючи досить широкий спектр підходів до корупційної проблематики та неоднозначність позицій науковців стосовно цього феномену, можна стверджувати про вагомую роль, яку у подоланні корупції відіграє злагоджена система інститутів, дотичних до здійснення політики – міжнародних, державно-владних, правових, суспільних тощо.

Пов'язуючи ефективність антикорупційної політики з її системністю та інституціоналізацією, слід звернути увагу на те, що більш вразливими в цьому контексті будуть країни, що перебувають на етапі трансформації політичної системи, у процесі реформування, почасти хаотичного, соціальних та політичних інститутів. Значною мірою це відноситься до країн макрорегіону Східної Європи. З одного боку, він являє собою певну геополітичну, соціально-культурну та аналітичну цілісність; з іншого боку між країнами, що його складають, існують вагомі відмінності. Таким чином, постає актуальним та перспективним проведення на цьому полі компаративних досліджень, у тому числі – з проблеми, що сформульована у темі дослідження.

Для аналізу обрано такі країни Східної Європи: Румунія, Болгарія, Молдова та Україна, виходячи з наступних міркувань: перші дві країни вступили до ЄС в останній хвилі його розширення та за базовими характеристиками перебувають найближче до тих країн регіону, які ще перебувають на шляху євроінтеграції, а саме України та Молдови. Ці країни пострадянського простору є зорієнтованими на євроінтеграцію, дотримуються відповідного курсу і неодноразово заявляли про амбіції бути прийнятими до ЄС у наступній хвилі розширення. Таким чином, дотримані необхідні критерії порівнюваності та актуальності, що робить дисертаційне дослідження можливим та доцільним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у межах науково-дослідної теми кафедри політичних наук та права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Соціально-політичні проблеми України в контексті глобальних процесів» (№ державної реєстрації 0114U007155), одним із виконавців якої є дисертант.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертації є компаративно-політологічна концептуалізація української моделі боротьби з корупцією з

урахуванням досвіду інституціоналізації антикорупційної політики країн Східної Європи.

Для реалізації даної мети потрібно вирішити наступні завдання.

1. Охарактеризувати особливості концептуалізації феномену корупції, систематизувати існуючі підходи.

2. Оцінити перспективність використання неоінституціонального підходу щодо дослідження корупції та антикорупційної політики.

3. Визначити фактори інституціоналізації політики боротьби з корупцією, дослідити можливість їх оцінки через числові показники та на цій основі запропонувати власну методику індексної оцінки ступеню інституціоналізації політики боротьби з корупцією.

4. Обґрунтувати особливості формування антикорупційної політики в країнах, що досліджуються та простежити специфіку інституціоналізації досвіду боротьби з корупцією з урахуванням українських реалій.

5. Провести емпіричне дослідження щодо сприйняття феномену корупції громадянами України.

6. Запропонувати відповідні рекомендації щодо удосконалення діяльності інститутів, залучених до боротьби із корупцією в Україні.

Об'єктом дослідження є корупція як соціальний інститут та політична проблема.

Предмет дослідження – інституціоналізація політики боротьби з корупцією на прикладі країн Східної Європи.

Методологія дослідження. Дослідження ґрунтується на ідеях та концепціях, викладених в роботах українських та зарубіжних дослідників. Під час роботи були застосовані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

Теоретико-методологічною основою виступає концепція неоінституціоналізму, яка дозволила проаналізувати феномен корупції як соціального інституту, визначити тенденції та фактори розвитку корупції. Порівняльно-історичний метод дозволив простежити зміни, що відбуваються під час реалізації антикорупційної політики в умовах посткомуністичних трансформацій, надав можливість вивчити більш докладно основні історичні етапи еволюції уявлень про корупцію і вплив різноманітних соціальних нюансів на сьогоденну репрезентацію цього явища.

Компаративний аналіз надав можливість порівняти досвід інституціоналізації антикорупційної політики обраних країн, із урахуванням особливостей, для подальшого запровадження в Україні. З цією метою, використано крос-національне та крос-темпоральне порівняння. У межах регіональної стратегії компаративного аналізу обґрунтовано підбір кейсів Румунії, Болгарії, Молдови для порівняння з Україною.

На основі експертного оцінювання, використовуючи системний та аксіологічний підходи, виділено критерії інституціоналізації антикорупційної політики, запропоновано авторську методику розрахунку Індексу інституціоналізації антикорупційної політики. Проведене інтегральне оцінювання (з метою нівелювання флуктуації запропоновано паралельне

використання 1-річних та 3-річних періодів як одиниці вимірювання по кожному з факторів у загальних хронологічних рамках дослідження, а саме 2006-2020 рр.). Графічна репрезентація та аналітична інтерпретація дали можливість холистичного осягнення критеріїв інституціоналізації антикорупційної політики, факторів корупції, дотичних їм елементів соціальної реальності, характеру їх взаємозв'язку.

Задля верифікації та поглиблення окремих положень, висунутих у ході теоретичного аналізу, застосовувався метод персоналізованого глибинного інтерв'ю двох груп респондентів – професійних інформантів та контрольної групи.

Для інтерпретації отримуваних результатів упродовж всього дослідження використовувалися також елементи феноменологічного та культурно-антропологічного підходів, прийоми аналізу та синтезу.

Наукова новизна отриманих результатів роботи зумовлена тим, що вперше здійснено крос-національне порівняння обраних кейсів (Румунія, Болгарія, Молдова, Україна) за визначеними критеріями. У межах дослідження отримано результати, що відзначаються науковою новизною:

вперше:

- на підставі аналізу існуючих експертних та наукових розвідок запропоновано розуміння системи основних факторів, що впливають на інституціоналізацію антикорупційної політики, до якої увійшли: діяльність системи антикорупційних органів, роль громадянського суспільства, досконалість нормативно-правової бази, суспільне ставлення до боротьби з корупцією, оцінки боротьби з корупцією за щорічними звітами Європейського Союзу, судова практика у корупційних справах, розміри коштів, отриманих корупційним шляхом, але повернутих до бюджету;

- запропоновано авторську методику обчислення інтегрального «Індексу інституціоналізації антикорупційної політики» для країн Східної Європи, що полягає у операціоналізації вищезгаданої системи факторів у вигляді шкал за певними часовими проміжками (із кроком у 1 та 3 роки). Розрахунок індексу по цих періодах проводиться через підсумовування (додавання) числових показників за всіма факторами (шкалами);

- проведено розрахунок «Індексу інституціоналізації антикорупційної політики» для Румунії, Болгарії, Молдови та України за період 2006-2020 рр. (по роках та трирічних періодах), здійснено аналіз та інтерпретацію отриманих результатів.

уточнено:

- класифікацію існуючих підходів до феномену корупції, як соціально-політичного феномену, виявлено еволюцію історичного розуміння корупції: від загального порушення справедливості, добropорядності та соціальної рівноваги – до системної проблеми у діяльності апарату держави і до юридичного, кримінально-правового розуміння цього феномену. Констатовано, що на даному етапі, з урахуванням плинного, динамічного та поліморфного характеру сучасної корупції, вузько-юридичний підхід до цього явища скоріше утруднює запобігання та протидію йому;

- взаємозв'язок у формі кореляції, існування якого виявлено та підтверджено між такими факторами, як ефективність діяльності системи антикорупційних органів / суспільне ставлення до боротьби з корупцією; вплив з боку Європейського Союзу / досконалість нормативно-правової бази; діяльність системи антикорупційних органів / судова практика у корупційних справах / розмір коштів, повернутих у бюджет країни;

- ієрархію найбільш проблемних для України сфер, до яких віднесено діяльність державного апарату, політичне життя, охорону здоров'я та систему освіти (найбільші бюджетні сфери), а також ієрархію проблем, що заважають подоланню корупції, до яких, з урахуванням даних емпіричного дослідження, віднесено застарілу систему влади, менталітет, низький рівень залученості та обізнаності громадян, соціальну незабезпеченість та низький рівень легальних доходів, недосконале законодавство та відсутність реальних механізмів боротьби з корупцією;

- загальні оцінки ефективності антикорупційної політики у Румунії, Болгарії, Молдові та Україні, зокрема щодо переоцінки румунської моделі, ймовірно за рахунок її інформаційної складової, певної недооцінки ефективності болгарського досвіду та негативного впливу політичної турбулентності Молдови та України на означені процеси.

дістало подальшого розвитку:

- розуміння значення факторів інституціоналізації політики боротьби з корупцією, серед яких дієвість системи антикорупційних органів, суспільне ставлення до боротьби із корупцією, роль громадянського суспільства, досконалість нормативно-правової бази, вплив Європейського Союзу, ефективність судового переслідування корупційних діянь; у цьому контексті, зокрема, наголошено на особливому значенні системності роботи антикорупційних органів, а також суспільної підтримки;

- обґрунтування переваги неінституціоналізму порівняно з іншими можливими дослідницькими стратегіями, зокрема і класичним (традиційним) інституціоналізмом, для дослідження феноменів корупції та антикорупції, зокрема щодо врахування деструктивного впливу неформальних інститутів на більш широкий соціально-політичний контекст, можливостей концептуалізації динамічних, почасти латентних процесів, значення корупції як складової політичного процесу;

- удосконалення нормативно-правової бази, у тому числі на міжнародному, регіональному та національному рівнях, зокрема констатовано звуженість нормативного визначення корупції на національному рівні порівняно з міжнародними та регіональними актами, а саме на національному рівні до корупційних проявів не віднесена так звана політична корупція. Відповідно, вироблено пропозицію щодо розширення нормативного визначення корупції також на використання народними депутатами та депутатами місцевих рад свого представницького мандату для досягнення, у тому числі через голосування за домовленістю, нелегітимних економічних чи статусних переваг для себе, своєї політичної сили чи третіх осіб;

- розуміння перспектив інституціоналізації антикорупційної політики в Україні, що полягає у створенні комплексної системи протидії корупції, моніторингу діяльності державних органів, захисті прав та свобод громадян, забезпеченні інформаційної відкритості та організації просвітницької роботи, співпраці по впровадженню реформ спільно з міжнародною спільнотою.

Практичне значення одержаних результатів. Положення та висновки дисертації можуть застосовуватись для подальшого дослідження корупції, методів вимірювання корупції та ефективності боротьби з нею, в практичній діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, пов'язаної з реалізацією антикорупційної політики; у практичній діяльності громадських діячів та інших суб'єктів української політики. Основні положення та висновки роботи можуть використовуватися в освітньому процесі закладів вищої освіти під час викладання курсів з політології, публічного управління, політичної комунікації; написання монографій та навчальних посібників з проблем корупції. Автором, із використанням результатів дослідження, розроблено та викладається курс «Запобігання корупції в публічному управлінні» в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Апробація результатів дисертації. Теоретико-методологічні положення та ідеї, розвинені в дисертації, доповідалися та обговорювалися на наукових семінарах кафедри політичних наук та права Університету Ушинського (2017-2020 рр.), на міжнародних науково-практичних конференціях «Соціально-гуманітарні пріоритети України в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Одеса, 16 листопада 2017 р.), «Економіко-правові та управлінські аспекти розвитку суспільства: молодіжний погляд» (м. Дніпро, 01 листопада 2019 р.), «Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія» (м. Київ, 11-12 жовтня 2019 р.), «Розвиток суспільних наук в сучасних умовах: теорія, методологія, практика» (м. Київ, 18-19 жовтня 2019 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 9 наукових праць: із них 4 – наукові статті у фахових виданнях з політичних наук, 1 – закордонна публікація, 4 – матеріали і тези доповідей на наукових та науково-практичних конференціях і семінарах.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, розділених на підрозділи, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 278 сторінок. Списки використаних джерел включають 277 найменувань (32 сторінки).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** подано загальну характеристику роботи та обґрунтовано актуальність вибору теми дослідження; сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження; окреслено методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне і теоретичне значення одержаних результатів;

подано відомості про характер апробації результатів дослідження, публікації та структуру роботи.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження феномену корупції та антикорупції» проведено аналітичний огляд джерел, уточнюються та розкриваються окремі методологічні положення, аналізується можливість вимірюваності корупції та антикорупційної діяльності.

У першому підрозділі «Еволюція уявлень про корупцію як соціальний інститут та політичну проблему» автор пропонує розглядати визначення корупції за трьома напрямками.

1. Підходи, що сконцентровані на корупції у її ширшому розумінні, як етичному та соціально-політичному феномені (С. Алатас, П. Бердхан, А. Закалюк, С. Клімова, Т. Ковальова, Н. Кузнецова, М. Мельник, О. Михальченко, Г. Мюрдаль, Є. Невмержицький, Є. Охотський, М. Тихомиров, В. Трепак, В. Четвериков, Ю. Шайхалієва, І. Шмерліна). Розглянуто також класичні праці, що дало змогу визначити ретроспективу досліджуваного терміну.

2. Підходи, що ставлять в центр уваги негативний вплив корупції на функціонування державного апарату та державного управління. У межах цього підходу корупція тлумачиться як використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення; підкупність і продажність посадових осіб та політичних діячів (М. Вебер, М. Джонстон, А. Зинов'єв, О. Кирпічніков, Сар Дж. Пундей, С. Роуз-Аккерман, Дж. Сентурія, О. Терещук, М. Тихомиров).

3. Визначення корупції, що мають переважно юридичний, правоохоронний характер та містяться у національних та міжнародних нормативно-правових актах. Такого підходу у власних дослідженнях дотримуються (Г. Аврек, А. Волобуєв, А. Волошенко, С. Головатий, О. Гуров, Т. Ковальова, А. Константинов, В. Овчинський, І. Рєвак, А. Сафоненко, О. Філімонов). Окрему увагу приділено аналізу нормативних документів на національному, регіональному та міжнародному рівнях.

Виявлено, що вищезгадані підходи у своїй послідовності відображають історичну еволюцію розуміння корупції: від загального порушення справедливості, добропорядності та соціальної рівноваги – до системної проблеми у діяльності апарату держави – і звідси до юридичного, кримінально-правового розуміння цього феномену.

Констатовано, що на даному етапі, з урахуванням плинного, динамічного та поліморфного характеру сучасної корупції, вузько-юридичний підхід до цього явища скоріше утруднює запобігання та протидію йому.

У другому підрозділі «Перспективи неінституціонального підходу до корупційної проблематики» визначається, що для всебічного дослідження феномену корупції та врахування усіх особливостей, найперспективнішим є неінституціональний підхід з елементами міждисциплінарності, оскільки цей підхід враховує формування та функціонування як формальних, так і

неформальних інститутів, а також включає до політологічного аналізу історичну, юридичну, економічну компоненти. Зазначено, що корупцію можна розуміти як дисфункціональну роботу соціальних інститутів. При цьому, з огляду на багатоаспектність корупції, серед цих соціальних інститутів, які вражені корупцією, розглядаються не лише нормативні, формальні інститути, але і неформальні, латентні, дотичні до сфери культури, менталітету, неформальних практик. Аналітична робота, проведена на базі вітчизняного і зарубіжного наукових фондів, дозволяє зробити висновок, що в межах дослідження недостатнім було б використання традиційного інституціоналізму, оскільки такий підхід не враховував би повною мірою параметри феномену корупції.

Варто відзначити, що для сучасної інтерпретації інституціональної теорії характерним є методологічний індивідуалізм та міждисциплінарний характер. Також соціальні інститути розглядаються як динамічні феномени, тому такий підхід якнайкраще підходить до виміру феноменів корупції та антикорупційної політики.

У третьому підрозділі «Вимірюваність корупції та ефективності боротьби з нею» встановлено фактори виникнення та існування корупції. За результатами аналізу корупціогенних факторів визначено основні тенденції розвитку корупції.

У межах дослідження використано такі показники інтегрованих експертних досліджень: Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), Барометр світової корупції (Global Corruption Barometer – GCB), Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom - IEF), Нації у транзиті (Nations in Transit - NIT).

Запропоновано розуміння системи основних факторів, що впливають на інституціоналізацію антикорупційної політики, до якої увійшли: діяльність системи антикорупційних органів, роль громадянського суспільства, досконалість нормативно-правової бази, суспільне ставлення до боротьби із корупцією, оцінки боротьби з корупцією за щорічними звітами Європейського Союзу, судова практика у корупційних справах, розміри коштів, отриманих корупційним шляхом, але повернутих до бюджету.

Запропоновано авторську методику обчислення інтегрального «Індексу інституціоналізації антикорупційної політики» для країн Східної Європи, що полягає у операціоналізації вищезгаданої системи факторів у вигляді шкал за певними часовими проміжками (із кроком у 1 та 3 роки). Виведення індексу по цих періодах проводиться через підсумовування (додавання) числових показників за всіма факторами (шкалами).

У висновках до першого розділу підтверджено перспективність використання неоінституціонального підходу під час дослідження формальних та неформальних інститутів. Запропоновано розуміння системи основних факторів, що впливають на інституціоналізацію антикорупційної політики, та авторську методику обчислення інтегрального «Індексу інституціоналізації антикорупційної політики» для країн Східної Європи.

У другому розділі «Досвід інституціоналізації антикорупційної політики в умовах посткомуністичних трансформацій» розглянуто стан інституціоналізації антикорупційної політики в умовах посткомуністичних трансформацій в Румунії, Болгарії та Молдові відповідно до запропонованих у попередньому розділі критеріїв.

У першому підрозділі «Діяльність антикорупційних інститутів у Румунії» було визначено, що для Румунії характерною є модель функціонування антикорупційних органів, в якій є лише один спеціалізований орган, а решта – виступають допоміжними із мінімальним об'ємом повноважень. Також встановлено, що проблемою є недосконале законодавство та значний вплив політичних еліт на формування та реалізацію антикорупційної політики. Надважливим для цієї країни є функціонування громадянського суспільства, оскільки лише значний та постійний вплив зі сторони громадян може зменшити рівень політичного впливу на реалізацію політики боротьби з корупцією. Індекс інституціоналізації антикорупційної політики для Румунії на 2020 рік склав 9 б., що менше ніж у Болгарії, але вище ніж у Молдови та України.

У другому підрозділі «Особливості політики боротьби з корупцією в Болгарії» було досліджено стан справ у Болгарії. Для цієї країни основним питанням було налагодження діалогу із громадянським суспільством та Комісією ЄС, оскільки рівень довіри з обох сторін був дуже низьким. Саме тому країна розпочала поступову, але планомірну боротьбу із корупційними процесами, підвищуючи рівень довіри та зменшуючи рівень корупції. Індекс інституціоналізації антикорупційної політики для Болгарії на 2020 рік склав 11 б., що є найбільшим серед чотирьох країн.

У третьому підрозділі «Основні напрямки антикорупційної діяльності в Молдові» розглянуто показники рівня інституціоналізації боротьби з корупцією в Молдові. Варто відзначити, що найнижчими є показники саме в цій країні, оскільки за чотирма критеріями з 7 розрахунків даних розпочинався з показника «-1», що тримався з 2006 по 2009 р. Для цієї країни низькими є показники за більшістю з критеріїв та ЄС висловлює побажання для подолання існуючих проблем і покращення ситуації, яка є зараз. Індекс інституціоналізації антикорупційної політики для Молдови на 2020 рік склав 7 б., що є нижчим за індекси Румунії та Болгарії.

У висновках до другого розділу виокремлено як переваги, так і недоліки реалізації антикорупційної політики в кожній країні. Визначено необхідність дослідження системи антикорупційних органів, як одного з основних факторів, та наголошено на важливості поглибленого дослідження суспільного ставлення до боротьби з корупцією, оскільки взаємодія антикорупційних органів із суспільством під час реалізації політики боротьби з корупцією – основа її ефективної реалізації.

У третьому розділі «Інституціоналізація української моделі боротьби з корупцією» розглянуто стан інституціоналізації антикорупційної політики в Україні відповідно до запропонованих критеріїв. Досліджено систему інститутів, що забезпечує реалізацію політики боротьби з корупцією

в Україні, проаналізовано результати проведеного емпіричного дослідження щодо корупції та ставлення до неї.

У першому підрозділі *«Проблеми імплементації міжнародного досвіду в українських реаліях»* проведено аналіз антикорупційної політики України за обраною методикою. Встановлено, що найбільш проблемними сферами є система антикорупційних органів, недосконале законодавство та низький рівень довіри населення до антикорупційної політики, що реалізується в Україні. Було визначено, що необхідно звернути увагу на досвід Болгарії, як країни, що поступово та методично реалізовувала план щодо покращення системи антикорупційних органів та відокремлення політичної еліти від можливості впливати на антикорупційне законодавство. Індекс інституціоналізації антикорупційної політики для України на 2020 рік склав 4 б., що є найнижчим серед чотирьох країн.

У другому підрозділі *«Система інститутів, що забезпечує антикорупційну політику»* визначено, що формування системи антикорупційних органів активно розпочалось із 2016 року. Однак існування значної кількості органів із повноваженнями у сфері боротьби з корупцією та реалізації антикорупційної політики (більше 10) лише ускладнює ситуацію. Необхідно врахувати досвід Болгарії та Молдови і зменшити кількість інститутів, чітко розмежувавши повноваження та відповідальність між органами, що продовжать функціонувати, якщо у результаті зростатиме ефективність антикорупційних органів та зменшуватиметься рівень корупційних проявів, доцільним буде наслідувати досвід Румунії та сформувати один антикорупційний орган, який об'єднає в собі усі функції.

У третьому підрозділі *«Боротьба з корупцією у дзеркалі політичної свідомості: досвід емпіричного дослідження»* проаналізовано результати персоналізованого глибинного інтерв'ю обраної цільової аудиторії, яка складалась з представників органів державної влади та місцевого самоврядування, бізнесу, адвокатури, військових вищого рангу та різних галузей діяльності (політологи, журналісти, економісти, менеджери, освітяни), що так чи інакше стикались із проблемою корупції. Респонденти були розподілені на дві групи – професійних інформантів та контрольної групи. Це дозволило отримати більш детальні відповіді, розкрити певні особливості професійної діяльності інтерв'юйованого та стосовно ряду питань отримати якнайповніші відповіді.

Результати дослідження вказують на те, що 100 % опитуваних визначили найбільш проблемні сфери, з яких варто починати посилену боротьбу з корупцією: державний апарат; політика; охорона здоров'я; освіта. Результати дослідження вказали також на те, що подоланню корупції в Україні заважає ряд причин, основними серед яких є такі: застаріла система влади, менталітет, низький рівень залученості та обізнаності громадян, соціальна незабезпеченість та низький рівень легальних доходів, недосконале законодавство та відсутність реальних механізмів боротьби з корупцією.

У висновках до третього розділу встановлено, що необхідно проводити роботу над удосконаленням політики боротьби з корупцією в Україні за

такими напрямками: впровадження загального механізму моніторингу корупції та вдосконалення нормативно-правової бази; удосконалення системи органів щодо протидії та боротьби з корупцією; підвищення політичної свідомості громадян.

У висновках узагальнено результати дослідження. На основі здійсненого аналізу та відповідно до поставлених завдань, автором з'ясовано наступне.

1. Дефінітивний аналіз поняття «корупція» дозволяє зробити висновок про те, що із плином часу зміщувався змістовний центр розуміння корупції. У межах історично найдавнішого підходу корупція розглядається як етичний та соціально-політичний феномен; у межах другого підґрунтям виступає деструктивний вплив корупції на функціонування державного апарату; для третього, більш сучасного підходу властивим є нормативне визначення корупції, що міститься у національних та міжнародних нормативно-правових актах. Встановлено, що вузько юридичне розуміння корупції, з урахуванням динамічності та плинності процесів, що відбуваються, лише ускладнює запобігання та протидію їй.

2. Вироблено пропозицію щодо розширення нормативного визначення корупції, що міститься у законі України «Про запобігання корупції» (№ 1700-VII від 14 жовтня 2014 р.), та запропоновано під корупцією розуміти використання особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або особою, що займає посаду у статутних органах політичних партій, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання у будь-якій формі будь-якої, прямо не передбаченої законом або прямо не впливаючої із змісту закону, вигоди або переваги, прийняття чи надання такої вигоди чи переваги, або обіцянки/пропозиції такої вигоди чи переваги для себе, своєї політичної сили чи її представників чи будь-яких інших осіб, або використання з цією ж метою представницького мандату народними депутатами України, чи депутатами місцевих рад.

3. З'ясовано, що під час дослідження феномену корупції та відповідної антикорупційної політики доцільно використовувати неінституціональний підхід із його принципом «методологічного індивідуалізму». Використання такого підходу дозволяє всебічно розглянути суспільно-політичні явища і процеси, властиві як для формальних, так і для неформальних інститутів, зокрема їх деструктивного впливу на трансформації в суспільстві.

4. Визначено, що існує ряд факторів розвитку корупції, основними серед яких є політичні, економічні, соціальні, правові, управлінські, психологічні та культурно-етичні. Розмаїття зазначених факторів підтверджує необхідність виокремлення інтегральних методів вимірювання корупції, які є ефективними лише під час комплексного використання. Такими методами є інтегральне оцінювання (Індекс сприйняття корупції, Барометр світової корупції, Індекс економічної свободи), експертне оцінювання (Нації в транзиті), соціологічні опитування (кількісні або якісні).

5. Проведений аналіз дав можливість запропонувати систему основних факторів, що впливають на інституціоналізацію антикорупційної політики, до якої увійшли: діяльність системи антикорупційних органів, роль громадянського суспільства, досконалість нормативно-правової бази, суспільне ставлення до боротьби із корупцією, оцінки боротьби з корупцією за щорічними звітами Європейського Союзу, судова практика у корупційних справах, розміри коштів, отриманих корупційним шляхом, але повернутих до бюджету.

6. Запропоновано авторську методику обчислення інтегрального «Індексу інституціоналізації антикорупційної політики» для країн Східної Європи, що полягає у операціоналізації вищезгаданої системи факторів у вигляді шкал за певними часовими проміжками (із кроком у 1 та 3 роки). Виведення індексу по цих періодах проводиться через підсумовування (додавання) числових показників за всіма факторами (шкалами). Це дозволяє простежити необхідну динаміку та забезпечити нівелювання флуктуації, проведено аналіз та інтерпретацію отриманих результатів. Це дало можливість прослідкувати динаміку змін, що відбуваються в досліджуваних нами країнах, як за кожним з критеріїв, так і комплексно, встановити кореляцію факторів.

7. Із обчисленням запропонованого Індексу встановлено взаємозв'язок у формі кореляції, існування якого виявлено та підтверджено між такими факторами, як ефективність діяльності системи антикорупційних органів / суспільне ставлення до боротьби з корупцією; вплив з боку Європейського Союзу / досконалість нормативно-правової бази; діяльність системи антикорупційних органів / судова практика у корупційних справах / розмір коштів, повернутих у бюджет країни. Запропонований нами Індекс дав можливість прослідкувати динаміку змін, що відбуваються в досліджуваних нами країнах, як за кожним з критеріїв, так і комплексно.

8. З'ясовано, що на відміну від запропонованого нами Індексу, Індекс сприйняття корупції визначає лише ступінь поширеності корупції серед політиків та державних посадових осіб на думку членів суспільства, на відміну від того, що Індекс інституціоналізації антикорупційної політики враховує більший спектр факторів. Індекс інституціоналізації антикорупційної політики вважаємо доцільним використовувати для країн Східної Європи, зокрема нових членів ЄС та пострадянських країн.

9. Аналіз інституціоналізації боротьби з корупцією в Румунії за кожним з критеріїв дав змогу зробити висновок про те, що широко тиражований стереотип про надзвичайно успішну історію боротьби з корупцією в Румунії виявляється скоріше медійним та пропагандистським феноменом, а успіх країни переоцінено. Для країни притаманний акціонізм та популістський підхід, відсутня системність, про що свідчать показники Індексу інституціоналізації антикорупційної політики Румунії.

Визначено, що на відміну від розрекламованого успіху Румунії, Болгарія демонструє більш стримані показники, однак для цієї країни характерною є системність у формуванні антикорупційної політики.

Встановлено, що реалізація їхньої політики боротьби з корупцією є комплексною та поступовою, відсутня фрагментарність, про що свідчить Індекс інституціоналізації антикорупційної політики Болгарії, зокрема показники за такими критеріями, як діяльність системи антикорупційних органів та досконалість норматив-правової бази. Особливої уваги заслуговує покращення показників суспільного ставлення до боротьби з корупцією, що свідчить про довіру з боку населення.

Встановлено, що для Молдови властивою є хаотичність та безсистемність реалізації політики боротьби з корупцією, значною мірою на це впливає нестабільна політична ситуація в країні та низький соціально-економічний рівень життя населення. Більшість показників Індексу знаходяться в межах «-1» або «0». Це свідчить про те, що діюча антикорупційна політика не охоплює повною мірою усі процеси, які необхідно контролювати та враховувати для отримання позитивних результатів.

Таким чином, для України більш доцільно орієнтуватись на досвід Болгарії з її системним підходом та планомірністю. Важливим є також формування функціональної системи антикорупційних органів, зокрема зменшення кількості антикорупційних органів та органів державної влади із повноваженнями у сфері боротьби з корупцією, чітко розмежовуючи повноваження з метою уникнення розмиття відповідальності. Необхідним є функціонування активного громадянського суспільства із високим рівнем довіри до політики боротьби з корупцією, що реалізується, для цього на постійній основі в країні має забезпечуватись інформаційна відкритість, провадитись просвітницька робота, відбуватись моніторинг діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

10. Проведено емпіричне дослідження щодо сприйняття феномену корупції громадянами України. За результатами опитування встановлено ієрархію найбільш проблемних для України сфер, до яких віднесено діяльність державного апарату, політичне життя, охорону здоров'я та систему освіти (найбільші бюджетні сфери), а також ієрархію проблем, що заважають подоланню корупції, до яких, з урахуванням даних емпіричного дослідження, віднесено бюрократизм та застарілу систему влади; менталітет і низький рівень громадянської позиції; соціальну незабезпеченість та низький рівень доходів громадян; недосконале законодавство та відсутність реальних механізмів боротьби з корупцією.

11. Запропоновано відповідні рекомендації щодо удосконалення діяльності інститутів, залучених до боротьби із корупцією в Україні:

- унормування діяльності антикорупційних органів шляхом створення взаємодіючої системи з меншою кількістю інститутів та чітким розмежуванням повноважень;

- удосконалення нормативно-правової бази через зменшення кількості актів, що регулюють діяльність антикорупційних органів та реалізацію політики боротьби з корупцією; розширення змісту нормативного визначення корупції у Законі України «Про запобігання корупції»;

- врахування передового закордонного досвіду у сфері боротьби з корупцією із залученням кваліфікованої допомоги для якнайвдалішої імплементації, зокрема запровадження на постійній основі механізму моніторингу корупції із залученням представників громадськості та ЗМІ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Гжибовська Т. С. Особливості становлення та розвитку політичних систем пострадянських країн. *Politicus*. Одеса, 2018. № 1. С. 36-40.
2. Гжибовська Т. С. Пріоритетні напрями формування антикорупційної політики України в сучасних умовах. *Сучасне суспільство : політ. науки, соціол. науки, культуролог. науки*. Харків, 2018. № 2 (16). С. 63–77.
3. Гжибовська Т. С. Антикорупційна політика в країнах Східної Європи: досвід для України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. Маріуполь, 2019. № 25. С. 83–93.
4. Гжибовська Т. С. До питання про соціальне сприйняття корупції в Україні. *Politicus*. Одеса, 2019. № 4. С. 17-21.

Праці в наукових періодичних виданнях інших держав

5. Social perception of corruption in Ukraine: the experience of empirical study. *Evropský politický a právní diskurz*. Prague, 2019. № 5. P. 114-119.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Гжибовська Т. С. Становлення та розвиток політичних систем пострадянських країн. Матеріали міжвузівського круглого столу «Соціально-гуманітарні пріоритети України в контексті євроінтеграційних процесів». Одеса: Астропринт, 2017. С. 32-34.
7. Гжибовська Т. С. Формування антикорупційної політики України в сучасних умовах: управлінський аспект. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Економіко-правові та управлінські аспекти розвитку суспільства: молодіжний погляд». Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2019. С. 11-13.
8. Гжибовська Т. С. Соціальне сприйняття корупції в Україні. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія». Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2019. С. 69-71.
9. Гжибовська Т. С. Особливості протидії корупції в країнах Східної Європи. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток суспільних наук в сучасних умовах: теорія, методологія, практика». Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2019. С. 38-42.

АНОТАЦІЯ

Гжибовська Т. С. Інституціоналізація політики боротьби з корупцією у країнах Східної Європи. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2021.

Обґрунтовано, що в українській політичній науці існує потреба у комплексних наукових досліджень щодо вимірюваності корупції та ефективності боротьби з нею.

Автором запропоновано підходи до розуміння феномену корупції, виявлено необхідність розширення нормативного визначення корупції та запропоновано відповідну редакцію.

Визначено фактори інституціоналізації політики боротьби з корупцією та проведено їх оцінювання через числові показники. Запропоновано власну методику індексної оцінки ступеню інституціоналізації політики боротьби з корупцією.

Досліджено особливості формування антикорупційної політики в Румунії, Болгарії, Молдові та встановлено специфіку інституціоналізації досвіду боротьби з корупцією з урахуванням українських реалій.

Проведено емпіричне дослідження щодо сприйняття феномену корупції громадянами України.

З урахуванням індексної оцінки ступеню інституціоналізації політики боротьби з корупцією та результатів проведеного дослідження, сформовано рекомендації щодо удосконалення діяльності інститутів, залучених до боротьби із корупцією в Україні.

Ключові слова: корупція, інституціоналізація, неоінституціональний підхід, антикорупційна політика, соціальний інститут, фактори інституціоналізації, індексна оцінка.

SUMMARY

Hzhybovska T. S. Institutionalization of anti-corruption policy in the countries of Eastern Europe. - Manuscript.

The dissertation on obtaining a candidate of political sciences scientific degree in specialty 23.00.02 - political institutes and processes. State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky». Odessa, 2021.

It is substantiated that there is certain need in Ukrainian political science for comprehensive research on the corruption measurability and on the effectiveness of the cope with it.

The author proposes approach to understanding corruption as a socio-political phenomenon, and reveals the evolution of historical understanding of corruption: from a general violation of justice, integrity and social balance - to a

systemic problem in the state apparatus and to legal, criminal understanding of abovementioned phenomenon.

After analyzing the regulations on national, regional and international level, it has been found that the narrow legal approach to understanding modern corruption does not fully embrace its dynamic and polymorphic nature. The expanded normative definition of corruption has been proposed, which differs from the existing one by covering the issues of the political parties ruling bodies, as well as the misuse of representative mandates by members of parliament and local councils.

Institutional and neo-institutional approach are studied in order to determine the methodological basis of the research and also the advantages of using the neo-institutional approach, with its principle of "methodological individualism". The prospects for using this approach lie in a comprehensive study of both formal and informal social institutions, which is important in the study of the phenomena of corruption and anti-corruption, as these socio-political phenomena affect all spheres of life.

Factors of corruption have been identified, the main ones being political, economic, social, legal, managerial, psychological and cultural-ethical. The abovementioned factors indicate the need for integrated use of corruption measuring methods, the main of existing ones are: integrated assessment (Corruption Perceptions Index, Barometer of World Corruption, Index of Economic Freedom); expert assessment (Nations in transit); sociological surveys (quantitative or qualitative).

The system of anti-corruption policy institutionalization factors is determined, which includes: functioning of the anti-corruption bodies system; the role of civil society; perfection of the regulatory framework; public attitude to the cope with corruption; anti-corruption assessments according to the annual reports of the European Union; judicial practice in corruption cases; the amount of corruption-generated funds being returned to the state budget.

The author's method of calculating the integrated "Anti-corruption policy institutionalization index " for Eastern Europe is proposed. This index is calculated on the basis of studying the above-mentioned factors and is presented in the form of scales, both annually and triennially.

The author calculated the anti-corruption policy institutionalization index and interpreted the results for Romania, Bulgaria, Moldova and Ukraine. The measurement of that index has covered the period from 2006 to 2020 and made possible defining the existence of correlation between certain pairs of factors.

A study of the anti-corruption policy institutionalization index in Romania, Bulgaria and Moldova showed that Romanian model of fighting corruption is largely overestimated due to its media component, meanwhile the effectiveness of the Bulgarian experience is rather underestimated, especially with its gradual and systematic fight against corruption, which shows much better results. It was also found that the anti-corruption policy in Moldova is disappointing, mainly due to the negative impact of political turbulence. It has been concluded that Ukraine

needs to pay more attention to the Bulgarian model of anti-corruption, as the most successful among the studied cases.

It has also been conducted an empirical study on the perception of corruption in Ukraine, the results of which allows to form a list of the most problematic domains for Ukraine, as well as to identify problems that hinder the coping with corruption.

Based on the index assessment of anti-corruption policy institutionalization index and the results of the study, recommendations have been made to improve the functionality of anti-corruption institutions in Ukraine.

Key words: corruption, institutionalization, neo-institutional approach, anti-corruption policy, social institution, factors of institutionalization, index assessment.

АННОТАЦИЯ

Гжибовская Т. С. Институционализация политики борьбы с коррупцией в странах Восточной Европы. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 - политические институты и процессы. Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского». Одесса, 2021.

Обосновано, что в украинской политической науке существует потребность в комплексных научных исследованиях по измеряемости коррупции и эффективности борьбы с ней.

Автором предложены подходы к пониманию феномена коррупции, выявлена необходимость расширения нормативного определения коррупции и предложено соответствующую редакцию.

Определены факторы институционализации политики борьбы с коррупцией и проведена их оценка через числовые показатели. Предложено собственную методику индексной оценки степени институционализации политики борьбы с коррупцией.

Исследованы особенности формирования антикоррупционной политики в Румынии, Болгарии, Молдове и установлено специфику институционализации опыта борьбы с коррупцией с учетом украинских реалий. Проведено эмпирическое исследование по восприятию феномена коррупции гражданами Украины.

С учетом индексной оценки степени институционализации политики борьбы с коррупцией и результатов проведенного исследования, сформированы рекомендации по совершенствованию деятельности институтов, вовлеченных в борьбу с коррупцией в Украине.

Ключевые слова: коррупция, институционализация, неинституциональный подход, антикоррупционная политика, социальный институт, факторы институционализации, индексная оценка.